

07. Uyghur sivil belgelerinde sosyal ve kültürel yaşayış ile ilgili söz varlığı¹

İzzet ŞİRİN²

APA: Şirin, İ. (2024). Uyghur sivil belgelerinde sosyal ve kültürel yaşayış ile ilgili söz varlığı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 126-142. DOI: 10.29000/rumelide.1439592.

Öz

Eski Türkçenin Köktürk, Karahanlı Türkçeleri ile birlikte büyük tarihsel dönemlerinden birini teşkil eden Uyghur Türkçesi çeşitli toplumsal çevrelerin metinlerinin yazımında kullanılmıştır. Bu dönemdeki metinlerde yer alan söz varlığı çeşitli çalışmalarda Eski Türkçenin Eski Uygurca dışında kalan çevreleriyle birlikte ele alınmış olsa da çoğunlukla Maniheist Uygur, Budist Uygur ve Uyghur sivil metinlerinin söz varlığı ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Söz varlığı ya da leksik bilim bir dilin tarihi ya da modern zamanlarına ait sözcüklerinin bütünü olarak tanımlanır. Bundan dolayı evrensel dil bilimi araştırmalarında bir bütün halinde ya da tematik çalışmalar vasıtasıyla dillerin söz varlığı ortaya konulur. Tarihi Türk dilinde Türk Runik harfli yazıtların dışındaki eserlerin büyük bir kısmı, konuşurlarının ait olduğu dini çevre ile ilgili metinler olduğu için bu dini metinlerin tarihsel olarak Türk toplum dokusunu bütün yönleriyle kuşattığını söylemek mümkün değildir. Bundan dolayı dindışı metinler ile ilgili yapılan çalışmaların çoğalmasa büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında 13 ve 14. yüzyıla ait sivil belgelerden hareketle bu dönemki Uyghur toplumunun sosyal ve kültürel yaşayışı hakkında bilgi veren sözcükler tespit edilmiş olup, Eski Türkçenin yukarıda bahsi geçen diğer çevreleriyle de mukayese edilerek anlamlandırılmış ve bu sözcükler ait oldukları kavram alanına göre tasnif edilmiştir. Ayrıca bu çalışma çerçevesinde söz konusu sözcüklerin fonetik ve anlam değişimleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Uyghur sivil belgeleri, sosyal ve kültürel hayat, söz varlığı, Eski Türkçe, kavram alanı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmada kullanılan veriler, 2014 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen Uyghur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 15.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439592

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı / Research Assist, Artvin Çoruh University, Faculty of Arts and Sciences, Turkish Language and Literature (Artvin, Türkiye), izzetsirin@artvin.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-2691-5172, **ROR ID:** https://ror.org/02wcpmn42, **ISNI:** 0000 0004 0399 2818, **Crossreff Funder ID:** 501100020561

The vocabulary of social and cultural life in Uyghur civil documents³

Abstract

It is known that Uyghur Turkish, which constitutes one of the major historical periods of Old Turkic together with Köktürk and Karahanlı Turkish, was used in the writing of texts belonging to various social circles. Although the vocabulary of the texts belonging to this period has been handled together with the circles of Old Turkic other than Old Uyghur in various studies, the vocabulary of Manichaeen Uyghur, Buddhist Uyghur and Uyghur civil texts have been evaluated separately. Lexicology or lexicology is defined as the totality of the words of a language in historical or modern times. In this framework, in universal linguistics research, the lexicon of languages is revealed as a whole or through thematic studies. Since the majority of the works in the fields of historical Turkic language, other than the inscriptions with Turkish Runic script, are texts related to the religious environment to which their speakers belonged, it is not possible to say that these religious texts encompass the historical Turkic social structure in all aspects. Therefore, it is of great importance to increase the number of studies on non-religious texts. Within the scope of this study, the words expressing the social and cultural structure of the Uyghur society of this period have been identified based on the civil documents of the 13th and 14th centuries, and they have been compared with the other circles of Old Turkic mentioned above, and these words have been classified according to the concept area they belong to. In addition, within the framework of this study, the phonetic and semantic changes recorded.

Keywords: Uyghur civil documents, social and cultural life, vocabulary, Old Turkish, concept field

Giriş

Türk dilinin bilinen en eski metni her ne kadar Çoyr(en) yazıtı olsa da Orhon vadisinde dikilmiş olan Köktürk yazıtları Eski Türkçenin en kapsamlı ve sarıh metinleri olarak Türk dili çalışmaları açısından *ab initio* eşsiz bir kaynak görevi görmesi sebebiyle ilgili alanyazında sıklıkla öncü yazıtlar olarak kabul edilmektedir. Buna ilaveten, Eski Türkçenin sınırları ile ilgili Türkologlar arasında fikir birliği bulunmamaktadır (Ağca, 2021: 26). Bu noktada bazı Türkologlar, Eski Türkçe döneminin Köktürkçe ve Uygur Türkçesi metinlerinden oluştuğunu savunurken birtakım Türkolog ise İslâmî çevrede yazılan Karahanlı dönemi metinlerini de bu dönem içerisinde saymaktadır (Ağca, 2006: 20). Bu doğrultuda, 11. yüzyılda yazılmış Karahanlı dönemi İslâm muhiti metinleri ile Uygur Türkçesi arasındaki fark daha çok diyalektoloji ve leksikoloji kaynaklı olduğu için Barutcu Özönder (2002), Karahanlı metinlerini de Eski Türkçe içerisinde değerlendirmektedir. Ercilasun (2004: 349), Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçelerinin

³ **Statement (Thesis/Paper):** The data used in this study were taken from the master's thesis titled Uyghur Civil Documents' Vocabulary, which was accepted by Eskişehir Osmangazi University Institute of Social Sciences in 2014.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 15.11.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439592

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

tek bir yazı dili olduğunu belirtir. Son yıllarda yapılan tasnif çalışmalarında da Karahanlı çevresi metinleri Eski Türkçe dönemi içerisinde değerlendirilmektedir (Ağca, 2021: 26).

Eski Uygur Türkçesi metinleri birçok yönden Köktürkçeden farklıdır. Bunun en önemli nedeni bu iki dilin kültür çevresinin birbirinden farklı olmasıdır. Maniheizmi ve Budizmi kabul eden Uygurların ürettiği metinler gerek dış yapıları ile gerekse de içerikleriyle Köktürkçe metinlerinden ayrılır (Ağca, 2021: 26).

Eski Uygurca dini metinleri; Maniheizm metinler, Budist metinler, Nesturî metinleri ile din dışı metinler olan senet, mektuplar, tıp ve astrolojiye ait metinler, sözlükler ile sivil belgelerden oluşmaktadır. Dini metinler yekûn olarak metinlerin yüzde seksenine tekabül etmektedir (Zieme, 1969: 1).

Sivil belgeler içerik olarak daha çok özel hukuk kapsamına girmektedir. Bu belgelerdeki taraflar ya bireylerdir ya da gruplardan oluşmaktadır. Belgeler, alım-satım, kiralama, borçlanma, miras, evlatlık, köle azat etme gibi konulardan oluşur (Keskin, 2022: 38).

1. Eski Uygur Türkçesi Edebiyatı

1.1. Taş Yazıtlar

Uygur edebiyatı, Orhon Uygur Kağanlığı (M.S. 745-840) döneminde taş üzerine yazılmış yazıtlar ile başlatılmaktadır. Bu yazıtlardan birinde Çince ve Soğdca metinler de bulunmaktadır. Bu yazıtlar şunlardır: “Taryat, Tes, Şine-Usu, Somon-Sevrey, Suci, Karabalgasun yazıtları, Ar Hanin, Gürbelcin, Somon-Tes, Mutrın Temdeg” (Tezcan 1984: 26).

1. 2. Maniheizm Uygur edebiyatı

Bu dönem, 762 yılında Böğü Kağan'ın Maniheizmi benimsemesi sonucunda, Soğdca metinlerin Türkçeye çevrilmesiyle başlamıştır. 8. yüzyıla kadar süren bu dönemde, zengin bir edebi üretim görülmüştür. Ancak, 10. yüzyıla gelindiğinde, bu edebiyat çevresinde üretilen eserlerin sayısında belirgin bir azalma yaşanmıştır.

Bu kültür çevresinde oluşturulan şiirler, Türk edebiyatının en eski örneklerini sunmaktadır. Maniheizm Uygurlardan kalan el yazmaları genellikle küçük boyuttadır ve zamanla toprak altında kaldıkları için zarar görmüşlerdir. Bu el yazmalarının büyük bir kısmı Soğdca ve İran dillerinden çevrilen hikâyeleri, dini metinleri ve tövbe dualarını içermektedir. Nadiren de olsa, bu eserler arasında aşk şiirleri de bulunmaktadır (Tekin 1986: 8). Bu bağlamda, bu kültür çevresine ait bilinen sekiz şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin ikisi Alp Çor Tigin'e aittir. Ayrıca, bu çevreye ait mensur eserler daha az sayıdadır. Özellikle, Böğü Kağan'ın Mani dinine geçişini anlatan bir metin, bu çevrenin en önemli nesir örneklerinden biridir. Köktürk harfleriyle yazılmış olan yaklaşık olarak 930 yılına tarihlenen Irk Bitig ise bu kültür çevresinin diğer önemli mensur örneğidir. Turfan'da bulunan Huastuanift adlı eser, Mani diniyle ilgili bir tövbe duası içerdiği için önemli bir eser sayılabilir. Ayrıca, bu çevreye ait Uygurca iki “yıldız nom” (“iki kök kitabı”) adlı eser, Mani'nin yazdığı 7 kitaptan biri olan Şahbuhragan'ın parçalarını içerir ve A. Von Le Coq tarafından yayınlanmıştır (Tezcan 1984:128).

1.3. Budist Uygur edebiyatı

Kansu ve Hoço Uygurları arasında yaygın din olan Budizm'in kültür çevresi, nicelik olarak Eski Uygur edebiyatının en fazla eser verilen kültür çevresidir. Bu sayısal büyüklüğe Çince, Tibetçe, Toharca, Soğdca'dan yapılan tercümelemler yol açmıştır (Tezcan 1984:129).

Budist Uygur dönemine ait elde edilmiş manzum eserler çoğunlukla dini içerikli didaktik şiirlerden oluşmaktadır. Aynı zamanda, mensur eserler arasında manzum parçalara da rastlanır. Bu döneme ait Budist kültür çevresinden bilinen şairler arasında Pratyāşiri, Çısuva Tutung, An-tsang Hanlin Keyşi, Ki-Ki, Şingku Şeli Tutung, Asıg Tutung, ve Çinari bulunmaktadır (Tekin 1986: 19).

Budizm'e ait yazılı metinler, kutsal kitaplar (Viyanalar, Sutralar, Abdimarlar) ve diğer eserler olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılabilir. Viyanalar, Budist rahip ve rahibelerin yaşamını, günlük rutinlerini ve düzenleyici kurallarını içeren metinlerdir (Barutcu Özönder, 2002: 496).

Küentso'nun biyografisi, önceki bahsedilen diğer mensur eserlerden ayrılır. Çinli rahip Hsüan Tsang'ın 630-645 yılları arasındaki Türkistan ve Çin'deki yaşamını detaylı bir şekilde anlatan seyahati, onun öğrencileri Huei-li ve Yen-Ts'ung tarafından Çince olarak kaleme alınmıştır. Bu eser daha sonra Şingku Şeli Tutung tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Tezcan 1984:130).

1.4. Uygur sivil belgeleri

19. yüzyılın sonlarına ait, Doğu Türkistan'ın Sincan ve Çin'in Kansu bölgesindeki Dunhuang'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bu metinler, Londra'da British Library'de (Sir Aurel Stein Koleksiyonu), Fransa'da Paris'te Bibliothèque Nationale'de (Paul Pelliot koleksiyonu), İsveç'te Stockholm'de Etnografya Müzesi'nde (Sven Hedin koleksiyonu); Finlandiya'da Helsinki'de (C.G. Mannerheim koleksiyonu), Almanya'da (Grünwedel ve Albert Von Le Coq koleksiyonu), Japonya'da Kyoto'da (Kont Otani koleksiyonu), Türkiye'de İstanbul'da (Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonu), Ankara'da (Arkeoloji müzesi koleksiyonu), Rusya'da Saint Petersburg'da (önceden Leningrad) Asya müzesinde ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Pekin'de (Pekin Milli Müzesi koleksiyonu) yer almaktadır (Sertkaya, 1980: 380).

Uygur sivil belgeleri üzerine ilk çalışma, F. Wilhelm Radloff tarafından gerçekleştirilmiştir. Radloff, 1897-1909 yılları arasında keşfedilen Uygur sivil belgeleri üzerinde araştırmalar yapmış ve bu metinler, Radloff'un öğrencisi Sergey Efimoviç Malov tarafından "Uigurische Sprachdenkmäler" (1928) adıyla yayınlanmıştır (Clark 1975: 65-70).

Belgeler üzerine önemli bir çalışma yapan diğer bir isim de Nobuo Yamada'dır. 1960, 1961 ve 1963 yıllarında, çeşitli yazılar kaleme almıştır. "Sammlung Uigurischer Kontrakte" adlı eseri 1993 yılında Oda Juten, Peter Zieme, Umemura Hiroshi, ve Moriyasu Takao'nun girişimleriyle yayınlanmıştır. İki ciltten oluşan bu eserde Yamada sivil metinleri satış, değiş-tokuş, kiralama ve kiraya verme, kredi sözleşmeleri, evlatlık alma, teminat, azat etme, vasiyet ve muhtelif konularla ilgili belgeleri incelemiştir (Şirin, 2014: 17).

1975 yılında Larry Vernon Clark belgeler üzerine "Introduction To The Uyghur Civil Documents Of East Turkestan (13th-14th cc.)" adlı doktora çalışmasını yapar.

Ülkemizde, 1934 yılında Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları" adlı makalesinde, sivil belgelerde geçen ekonomik ve hukuki terimleri detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, daha önce 1909 yılında Radloff tarafından yayınlanan Çağatay hükümdarı Tuğluğ Temür'e yazılmış bir dilekçeyi Reşit Rahmeti Arat yayınlamıştır (Clark 1975: 72).

2. Yöntem

Çalışmanın odak noktası, 13.-14. yüzyıllarda Uygurlar tarafından yazılan sivil belgelerdir. Bu belgelerde bulunan sosyal ve kültürel yaşamla ilgili kelimeler tespit edilmiş ve kavram alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Tespit edilen kelimeler, Eski Türkçenin diğer çevreleriyle karşılaştırılabilmesi için Köktürk, Maniheist, Budist ve ilk İslami Türkçe metinler üzerine yapılan sözlüklerden faydalanılmıştır. Bu sözcükler, ait oldukları metinlere göre tanıklıklanmış ve anlamlandırılmıştır. Çalışmada kullanılan belgeler, "Sonuç" bölümünden sonra "Korpus" başlığı altında sunulmuştur.

2.1. Dil alanı (Sprachfeld)

Kavram alanı Jost Trier tarafından geliştirilen bir kuramdır. Trier'in (1931) yazdığı *Der Deutsche Wortschatz Im Sinnbezirk Des Verstandes* (Anlığın Kavramsal Kesimindeki Almanca Söz varlığı) adlı yapıtı bu alanın kurucu metni sayılır. Bu kuram farklı dilbilimciler tarafından *alan kuramı*, *dilsel alan*, *sözcük alanı*, *sözlük alanı*, *sözlüksel alan*, *anlam alanı ve kavramsal alan*, *kavram alanı* gibi farklı şekillerde isimlendirilmiştir (Karçığa, 2015: 101).

Aksan, kavram alanını "birbiri ile ilişkili, birbirine yakın, kavramların, içinde düşünüldükleri alan" diye tanımlar (Aksan, 1971: 254). Hegirmen (1999), kavram alanını birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlük diye tanımlamıştır.

Bu kurama göre kavramlar bir mozaikte olduğu gibi birbirini sınırlandıran çeşitli parçaların bir araya gelmesinden oluştuğundan bir alan içinde incelenmelidir. Birbirlerine komşu olan kavramlar, birbirlerini sınırlarken birbirlerinin anlam alanının oluşmasına da katkı sağlar (Karçığa, 2015: 104). Kavram alanı kuramında kelime düzeyinde anlam inceleme yöntemi yapıldığından dolayı bir eser ve dil ile ilgili söz varlığı çalışmaları genellikle bu kurama göre yapılır (Karçığa, 2015: 104).

3. Sivil dokümanlarındaki sosyal ve kültürel yaşayış ile ilgili söz varlığı

3.1. Beslenme, yiyecek, içecek

Aş yemek, gıda (SUK, Ado3-6); [**TürkRun.** aş "yemek" (*yağımız tegre oçuk teg erti biz aş teg ertimiz* "Düşmanlarımız [bizi] çepçevre [saran bir] ocak gibiydi. Biz (ortadaki) aş gibiydik.") (T 8); **TürkMan.** aş "yemek" (*aş içkü* "yiyecek ve içecek") (Huast. 56); **TürkBuddh.** aş "yemek" (Suv. 168, 23) **Türkİslm.** aş "yemek" (DLT I, 80) (*biligligke bilgi tükel ton aş ol* (Kaçalın : 2011) "Bilgili bir insan için onun bilgisi kafi bir yiyecek ve giyecektir") (Arat : 1998). (KB, 321).

[...**aşın** yip aymış iş-in kılıp.. "yemeğini yiyip söylemiş olduğu işi yapıp.." (Ado3, 6)]

Bor (<Frs. *bōr*) şarap (SUK, Sa09-6); (EDPT, 354); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** bor "şarap" (*..bir bor içse sevse.. "bir şarap içip sevse..."*) (KB, 339).]

[..**bir küp bor..** "bir küp şarap.." (Sa09, 6)]

Suv su (SUK, Sa12-13); (EDPT, 783); [**TürkRun.** sub “su, ırmak” (*eçümüz apamız tutmuş yir suv idisiz bolmazun* “Atalarımızın aldığı toprak sahipsiz olmasın.”) (KT D 19); **TürkMan.** suv “su” (*suv teğri* “su tanrısı”) (Huast. 36); **TürkBuddh.** suv “su” (*..suvda suv önlüg taglarsuda su renginde dağlar..*) (PP 17, 4); **Türkİslm.** suv “su” (DLT III, 129).]

[*bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapso tu erklig bolzun* “Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde; suda, evde, barkta Vapso Tu muktedir olsun. (sahip olsun)” (Sa12, 13)]

Süçüg tatlı şarap, üzüm suyu (SUK, Lo14-5); (EDPT, 796); [**TürkRun.** süçig “tatlı” (*savı süçig* “sözü tatlı”) (KT G 5); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** süçig “tatlı olan herhangi bir şey, tatlı şarap” (*..süçig tutgu tıl söz “...dil ve sözünü tatlı tut”*) (KB, 547).]

[*küz yanıda oduzar tenbin süçüg-ni bir kap birür men* “Yeni sonbahar başında otuzar testi tatlı şarabı (ve) bir deri kırba veririm.” (Lo14, 5)]

3.2. Giyim

Çaruk, çruk çizme (SUK, PIO1-10); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** çaruk “kaba çizme, bot, sandalet” (DLT I, 381).]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtek bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

Çekrek pamuktan yapılmış gömlek (Yamada, 1991: 255); (PIO1-10); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** çekrek “yünden yapılan kölelerin giydiği cepsiz bir kaftan” (Atalay, 1991: 141).]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtek bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

Çımdan süslü bir elbise (Zieme-Steuer, 241: 1981); (SUK, Mi12-5); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø]

[*bir esiki töşek bir eski taman çımdan-n biz toyın kul şıla kamtsuin şıla-lar aldımz* “ [Biz] Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kul Şıla ve Kamtsuin Şıla aldık.” (Mi12, 4-5-6)]

Etük çizme (SUK, PIO2-7); (EDPT, 50); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** etük “çizme” (*er etüklendi* “Adam bir çizme edindi.”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 272).]

[*ton etük adak baş birmez men* “Elbise, çizme ayak baş (hiçbir şey) vermem.” (PIO2, 7).]

İtig takı, süs (Caferoğlu, 1968: 101); (SUK, WP05-5); (EPDT, 50); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** itig “süs, takı” (*etözindeki itigleri barça yanıkıra turur* “Vücudundaki süslerin hepsi yankılanıp çınlar”) (U II 24,5); **İslamîTürk.** Ø].

[*..iki stır itig altun..* “..iki stır altın takı..” (WP05, 5)]

Kay (<Çin *ān*) ayakkabı (Yamada, 1993: 274); (SUK, PI01-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtæk bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

Köküzmek ceket (SUK, PI01-10); (EDPT, 714); [**TürkRun. köküzmek “zırh” (..bir köküzmek ..“..bir zırh..”) (ETY II 68); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtæk bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

Kürk kürk, post (SUK, PI01-11); (EDPT, 741); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. kürk “kürk” (DLT I, 353).**]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtæk bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

[**Sanaç**], **snaç** deri çanta (SUK, WPO4-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. sanaç “kırmızı deri çanta” (sanaç kösürgü “kırmızı deriden çanta”) (DLT I, 358).**]

[..bir **snaç** ...“...deri çanta...” (WPO4-3)]

Taman dış elbise, giysi (SUK, Mi12-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

[*bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kul şıla kamtsuin şıla-lar aldımız* “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kul Şıla ve Kamtsuin Şilalar aldık.” (Mi12, 4-5-6)]

Ton elbise, giysi (SUK, Mio3-7); (EDPT, 513); [**TürkRun. Ø; TürkMan. ton “elbise, giysi” (M I 5, 13); TürkBuddh. ton “elbise, giysi” (U II 15, 13); Türkİslm. ton “elbise, giysi” (DLT III, 137).**]

[*bu tonug soyup almış-ka kulum ölti tip men kıty ky-a çamlasar* “Bu elbiseyi çalıp aldığımızda kölem öldü diyerek Kıty Kya’ya iftira etsem..” (Mio3, 7)]

Uyuk keçe çizme (SUK, PI01-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtæk bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

Üm “hose” pantolon (Yamada, 1993: 298); iç donu (Caferoğlu, 1968: 272); (SUK, PI01-10) (EDPT, 155); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. üm “pantolon” (DLT I, 38).**]

[*bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümtæk bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men* “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme [veririm.] İkinci yılında (da) pamuk gömlek [veririm] üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm.” (PIO1, 9-10-11-12)]

3.3. Konut Bölümleri, ev eşyaları, mutfak eşyaları

Ayak kap, kâse, tas (SUK, WPO3-5); (EPDT, 270); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** ayak “kap, kase, ayak çanak, kase, kadeh” (DLT I 84); (**ayak tirki başlar bu aş başçısı** (Kaçalın : 2011); “Aşçıbaşı kapları ve sofrayı idare eder.” (Arat, 1998: 208).]

[..ygrmi yagak **ayak**... “...16 kase ceviz....” (WPO3, 5)]

Çaçan çay fincanı (SUK, WPO3-1 0); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..bir **çaçan**... “..bir çay fincanı..” (WPO3, 10)]

Çöki yemek çubuğu (SUK, WPO3-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..altı kişilik sır **çöki** “altı kişilik vernikli (boyalı) yemek çubuğu” (WPO3, 10).]

İdiş kap (SUK, WPO3-12) (EDPT, 72); [**TürkRun.** idiş “kap” (*uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış* “Kadın kap ve çanağını bırakarak gitmiş.”) (Irkb 42); **TürkBuddh.** idiş “kap” (*..kara idiş iliginde kötürüp.. “..elin kara bir kap götürüp..”*) (USp. 105b. 4); **Türkİslm.** idiş “kadeh, kap” (*wırık idiş tizildi* “Sürahiler ve kaplar düzenlendi”) (DLT III, 131).]

[üç üçer kaplıg küp üç birer kaplık **idiş** “..üç tane üç kap testi üç tane bir kap ..” (WPO3, 12)]

Kadıñ, kañıñ kap (SUK, WPO3-9); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..yiti tirek **kañıñ**.. “..yedi direk ve kap..” (WPO3, 9)]

Kapıg, kpıg kapı (SUK, Sa18-2); (EDPT, 583); [**TürkRun.** kapıg “kapı” (*temir kapıg* “Demir Kapı (yer adı) (I, II, T, IX); **TürkMan.** kapıg “kapı” (*tamu kapıgına* “cehennem kapısına”) (Huast. 126); **TürkBuddh.** kapıg “kapı” (*teñri kapıgı* “cennet kapısı”) (TT I 144); **Türkİslm.** kapıg, hapıg “kapı” (*tapıgka kelip kut kapıgda-turur* (Kaçalın, 2011: 14); “Saadet hizmet için gelmiş kapıda durur” (Arat, 1998: 19); (KB,10).]

[bu ev-niñ sıçısı **kapıg-ı** ///// “bu evin sınırı kapıyı..” (Sa18-2).]

Kap deri çanta (SUK, Loo3-4) (EPDT, 578); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** kap “tulum, kap” (DLT III, 146)].

[...**kap** yarılzar kölük bertinser “..deri çanta yarılza (parçalansa) yük hayvanı yarılansa...” (Loo3, 4).

Keviz halı (SUK, WPO3-5); (EDPT, 692); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir silij ///// kızıg **keviz** “..bir ipek kumaş... köşeli halı..” (WPO3, 5)

Kıdmen kazma (SUK, WPO4, 10); (EDPT, 704); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..bir eşek bir **kıdmen**.. “..bir eşek, bir çapa..” (WPO4, 10)]

Kupıñ (<Çin. *guǎi pīng*) şişe, şarap sürahisi, su sürahisi (SUK, WPO4-26); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..bir kümüş **kupıñ**... “..bir gümüş şarap sürahisi..” (WPO4-26).]

Küp kilden yapılmış kap, küp, testi (SUK, Sa09-6); (EDPT, 687); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.** küp “küp, testi” (DLT III, 119)].

[bir **küp** bor “..bir testi şarap..” (Sa09, 6).]

Pıryan (<Toh. *paryām*) küçük oda (Zieme, Steuer, 1981: 258) (SUK, Ado2-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[*mini-te soñ pıryan-um takı negü orpak-um telük-üm bar erser..* “Benden sonra küçükodam ve her ne değersiz eşyam varsa..” (Ado2, 11).]

Sa (<Çin. *suǒ*) kilit (SUK, Sa18-6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[**sası yakşısı tükel ol** “(Bu evin) kilidi ve anahtar tamdır.” (Sa18, 6)]

Sır vernik, boya (SUK, WPO3-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.** sır “bir tür macun” (**sırhıg ayag** “boyanmış kâse”) (Erdi-Yurtsever, 491: 2007) (DLT I, 324).]

[...**altı kişilik sır** çöki... “...altı kişilik vernikli(boyalı) yemek çubuğu...”(WPO3, 10)]

Sutku kutu (Yamada, 1993: 283); (SUK, WPO3-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..bir **bedizliq sutku**... “...bir süslü kutu...” (WPO3-11)]

Orpak eski püskü; (SUK, Ado2-11); (EDPT, 13); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.** oprak “yıpranmış, eski” (Atalay, 1993: 441); (**oprak ton** “yıpranmış elbise”) (DLT I, 118).]

[*mini-te soñ pıryan-um takı negü orpak-um telük-üm bar erser* “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa..” (Ado2, 11-12)]

Tepsi tabak (SUK, WPO3-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[..**biş yagak tepsi** ... “..beş kase ve tabak...” (WPO3, 5)]

Tagar çuval, torba (SUK, Lo18-4); (EDPT, 471); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.** tagar “içine buğday ve benzeri şeyler konulan çuval” (DLT I, 411).]

[*iki yrm tagar buğday aldım* “İki yarım çuval buğday aldım.” (Lo18, 4)]

Tam duvar (SUK, Sa13-10); (EDPT, 502); [**TürkRun. tam** “duvar” (..*bu taşka bu tamka* ... “...bu taşta bu duvarda..”) (KT GD); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. tam** “duvar” (**tam tokıyu** “duvarı döverek (şekil vererek)”) (TT VI 82); **Türkİslm. tam** “duvar” (DLT III, 157).]

[*taş tam* “taş duvar” (Sa13, 10).]

Töşek döşek, yatak (SUK, Mi12-5); (EDPT, 503); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. töşek** “döşek, yatak” (U III 35, 15-16); **Türkİslm. töşek** “döşek, yatak” (DLT I, 387)]

[*mini-te soñ piryan-um takı negü orpak-um telük-üm bar erser* “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa..” (Ado2, 11-12).]

Telük delik *orpak telük* değersiz eşya (SUK, Ado2-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[*mini-te soñ piryan-um takı negü orpak-um telük-üm bar erser* “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa..” (Ado2, 11-12)]

Ületü çuha, bez (Yamada, 1993: 298) (SUK, WPO5-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[*..iki ületü...“...iki çuha..”* (WPO5, 4).]

Yagak kâse (SUK, WPO3-6); (EDPT, 900); [**TürkRun. yagak** “ceviz” (**yagak** *agaç yaylagım* “ceviz ağacı yaylağım”) (IrkB, 56); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. yagak** “ceviz” (*kim kayu tınlıg yagak ka[buk]ınça vrhar etse* “Hangi canlı ceviz kabuğu ölçğinde manastır yapsa...”) (Pfahl. 6, 5-6); **Türkİslm. yagak** “ceviz” (DLT III, 29)]

[*iki yagak könek* “iki kap ceviz” (WPO3, 6)]

Yakşı (<çin lün shi) anahtar (SUK, Sa18-6) (EDPT, 908); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[*.sası yakşısı tükel ol* “(Bu evin) kilidi ve anahtar tamdır” (Sa18, 6)]

3.4. Akrabalık

Aka <Moğ. aqa ağabey (SUK, Sa16-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

[*..aka ini-ler birle..* “ağabey ve küçük kardeşlerle...” (Sa16, 3)]

Ana anne (SUK, WPO1-8); (EPDT, 169); [**TürkRun. Ø; TürkMan. ana** “anne” (**anasın**//// oğlanı *severçe* “çocukların annelerini sevdiği gibi”) (TT III 98-9); **TürkBuddh. ana** “anne” (*öz elgin anasın ölürmüş* “Kendi eliyle anasını öldüren kişi”) (U III 53, 5); **Türkİslm. ana, hana** “ana” (DLT I, 93); (*atasın anasın yulug kıldı ol* (Kaçalın : 2011) “Babasını annesini feda etti” (KB 39).]

[*ögey anamız biz-ke tgir alır-biz tip almazun katılmazu-lar* “Üvey anamız bize düşer diyerek almasımlar, karışmasımlar.” (WPO1-8)]

Apa dede, büyükbaba, baba, anne, amca, hala, büyük kardeş, ebe (SUK, Mi31-6); (EPDT, 5); [**TürkRun. apa** “1. ata, ecdat 2. bir unvan niteliyicisi” (*eçüm apam* “atalarım”) (KT D 1); **TürkMan. apa** “ata eçesi apası “Bütün tanrıların atası Zurvandır” (M I 22,3); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm. aba, apa** “baba” (DLT I, 86) (*...ajunka apa inmişinde berü...* “atalarımız dünyaya geldiğinden beri...” (KB, 219)]

[*...örmüş(?) apam* “...Örmüş ağabeyim...” (Mi31-6)]

Ata, ada ata, baba (SUK, Ado3-29); (EPDT, 40); [**TürkRun. ata** “baba” (*bilge ataçım* (User, 2010: 248); “bilge babacığım”) (O 12); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. (ata** *barda kız atası begke inça tip tidi kañım ulug il(l)ig busuşlug sakınçlıg bolmazun* “Hizmetçi Bhādra babasına beyin büyük kral babam aç

çekmesin endişelenmesin dediğini söyledi.”) (U II 20, 2); **Türkİslm.** ata “baba” (DLT I, 86); (**atasın anasın yulug kıldı ol** (Kaçalın: 2011); “Atasımı ve anasımı feda etti.”) (Arat,14: 1998) (KB 14).]

[*törü yargu yosun-ı birle ata yaşmış yaşuk-ka teğün* “Örfi hukukun kuralı ile baba Yaşmış Yaşuk’a uatırsın.” (Ado3, 29-30)]

[Bağır] bagr yakın, kan bağına dayalı akrabalık (SUK, Sa18-11); **[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

[*..kadaşı, ygeni, tagağı bagrı*//////... “..ailesi, yeğeni, dayısı, yakını...” (Sa18, 11).]

Baldız, baltız erkeğe göre eşinin kız kardeşi *eke baldız* küçük kız kardeş (SUK, WPO2-17); (EPDT, 334); **[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** baldız “erkeğe göre eşinin kız kardeşi (Atalay, 1985: 7)].

[*...tanuk yiti eke bal tız tprim-ler yugerüki* “şahit abla, baldız ve şimdiki hazretleri” (WPO2, 17).]

Ebçi kadın; ev hanımı (SUK, WPO6-18) (EPDT,6); **[TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]** “kadın, ev hanımı” (*er evçi* “adam ve kadın” (Kuan. 137-138); **Türkİslm. Ø.]**

[*otuz yaş-tın altın ygrmi yaş-tın üstün orđun er ebçi iki krabaş iki at iki ud birle munça tvar-nı uur kay-a başlap ini-lerim-ke birip..* “Otuzun altında yirminin üstünde olan bir ekek köle ile orta yaşlı kadın köleyi, iki at ve iki öküz ile bunca malı başta Ur Kaya olmak üzere küçük kardeşlerime verip...” (WPO6, 17-18)]

Eke büyük kız kardeş, abla (SUK, WPO2-17); (EDPT, 100); **[TürkRun.** eke “abla” (**ekelerim** “ablalarım” (KT K9); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** eke “abla” (*içi ini ka kadal eke baldız birgerü* “büyük ve küçük kardeşler, aile, akraba, büyük ve küçük kız kardeş”) (Suv. 554); **Türkİslm. Ø.]**

[*tanuk yiti eke bal tız tprim-ler yugerüki* “şahit abla, baldız ve şimdiki hazretleri” (WPO2, 17).]

Er, 'er adam, erkek; savaşçı, koca (SUK, Sa24-2); (EPDT, 192); **[TürkRun.** er “adam, erkek; asker” (**eliğce er tutdımız** “Elli kadar savaşçı yakaladık”) (T 42); **TürkMan.** “adam, erkek, insan” (*ne er sen* “Nasıl bir adamsın?”) (M I 33, 99); **TürkBuddh.** “adam, erkek, insan” (*aşçı er* “aşçı adam”) (TT VIII D.20); **Türkİslm.** “er, erkek, insan” (**er at boldı begler kanatı yügi** “Adam ve atlar bir beyin kanadı ve tüyleri oldu.”) (KB, 3005)]

[*pintung atlg kıday er krabaş-ım-nı..* “Pintung adlı Çinli erkek kölemi...” (Sa24, 2)

İçi büyük kardeş, ağabey (SUK, Sao2,3); (EPDT, 20); **[TürkRun.** içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya babasından küçük erkek akrabası” (**eçim kagan olurtu** “Amcam tahta çıktı”) (KT D 16); eçi, içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya babasından küçük erkek akrabası, ağabey” (*ini içi* “büyük ve küçük kardeş”) (M III 6, 6); **TürkBuddh.** içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya babasından küçük erkek akrabası, ağabey” (**eçi** ‘ağabey’) (U III,82); **Türkİslm.** “büyük kardeş, ağabey” (*ata bardi eş tuş içi yā ini* “Baban gitti ve senin arkadaşın küçük ve büyük kardeşlerin”) (KB, 3784)].

[**içim** *kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] sıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomhı sağım* “Ağabeyim Kancuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şingını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım.” (Sao2, 3-4-5)]

İni küçük kardeş (SUK, Sao2-19); **[TürkRun.** ini “küçük kardeş” (**inili içili kışürtükün üçün** “erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için”) (Tekin, 2008: 25); (KT D 6); **TürkMan.** ini “küçük

kardeş” (*inili içili* “büyük ve küçük kardeş”) (Huast. I, 31); **TürkBuddh.** ini “küçük kardeş” (*inisi* “küçük kardeşi”) (U II, 26); **Türkİslm.** ini “küçük kardeş” (*ata bardi eş tuş içi yā ini* “Baban gitti ve senin arkadaşın küçük ve büyük kardeşlerin”) (KB, 3784)].

[*men yig bürt-nün inim için kam qdaşım korluğ bozluñlar* “Ben Yig Bürt’nün Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam zarara uğrasınlar.” (Sa02, 19-20)]

Ka akraba, hısım (SUK, Sa02-15); (EDPT, 578); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh** ka “aile” (*ka adaş ogul kız ed tavar* “ aile ve akraba, oğul ve kız, taşınabilir mal ve çiftlik hayvanı”) (U III 6, 2); **Türkİslm. Ø.**]

[*inim için kam ka taşım ayıtmazın istemezün.* “Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam dava ve talep etmesinler.” (Sa02, 15)]

Kadaş, ka taş, kads, ka ts, gdaş aile üyesi, akraba (SUK, Sa02-15) (EDPT, 607); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** kadaş “akraba” (*kamuğ begler kadaşlar* “bütün beyler ve akrabalar”) (M II 9, 4); **TürkBuddh.** kadaş “akraba, kardeş” (PP 35, 5); **Türkİslm.** kadaş “akraba” (*ked bağır sak kadaş* “çok şefkatli (bir) akraba”) (KB, 607)].

[*inim için kam ka taşım ayıtmazın işdemezün.* “Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam dava ve talep etmesinler.” (Sa02, 15)]

Kağ baba (SUK, WPO2-6) (EDPT, 630); [**TürkRun.** kağ “baba” (*ögine kağma tegürmiş* “Anne ve babasına getirmiş”) (IrkB 35); **TürkMan.** kağ “baba” (*köñlümin yaratuğ kağım* “gönlümü aydınlatan babam”) (M III 24, 9); **TürkBuddh.** kağ “baba” (*ögke kağka bahşılarka* “anne, baba ve öğretmenlere”) (U II 77, 16); **Türkİslm. Ø.**]

[*şinkuy tutuñ beg-ke küdegüm like- ke kiñeşip aydıñıp keñi-te tuğmış burhan kul atlg ogul-an-ka ögke kağ-ka buyanı tegzün* “Şinkuy Tutuñ Beg’e (ile) Güveyim Like’ye danışıp, sorup Kevşi’de doğmuş Burhan Kul atlg adama, annesine, babasına sevabı ulaşsın.” (WPO2, 4-5-6)]

Katun kadın, bayan (SUK, Sa28-4); (EDPT, 596); [**TürkRun.** katun “kağan eşlerinin unvanı” (*katun yok bolmuş erti* “Kraliçe ölmüştü.”) (T 31); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** Katun “kraliçe, kağan eşi” (*saçı katun teg* “Saçı kraliçe saç gibi.”) (U II 22, 1); **Türkİslm.** Katun “Afrasyabın soyundan gelen kızlara verilen unvan” (*kan işi bolsa katun işi kalır* “Kağanın işi varsa kraliçenin işi kalır.”) (DLT I, 140)]

kutluk atlg kağun kişi “Kutluk adlı kadın” (Sa28, 4)

Kız kız, evlenmemiş kadın, bakire (SUK, Sa19, 10); (EDPT, 243); [**TürkRun.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*silik kız oğlın* “saf (bakire) kızlarını”) (KT D 7); **TürkMan.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*eki kızın tapıñ birti* “İki kızını hizmet için (bana) verdi.”) (Şu B 4-5); **TürkBuddh.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*amrak kızım* “sevgili kızım” (U III 84, 9); **Türkİslm.** kız “kız, cariye” (*meniñ kızım* “benim kızım”) (DLT I, 326).

[*kin arkun men külüg tıntaçnıñ kam kadaşım olğum kızım bu krabaş-ıg ayıtsar isteser savları yormazın* “Sonra men Külüg Tıntaç’nın ailem, oğlum, kızım bu köleyi dava etmek isterlerse sözleri geçerli olmasın.” (Sa19, 10-11)]

Kişi insan, adam, kadın, eş (SUK, Sa02-14); (EDPT, 752); [**TürkRun.** “kişi, adam, insan” (*edgü bilge kişig* “iyi ve bilge kişi”) (KT G 6); **TürkMan.** “kişi, adam, insan” (*igid kişi tanuki* “bir adam için yanlış tanık”) (Huast. 101-2); **TürkBuddh.** kişi “kişi, adam, insan” (*kişili kişi ermezli* “insan ve insan

olmayan”) (TT VI 432-3); **Türkİslm.** kişi “kişi, adam, insan” (*ol kişi aldım* “O kişi evlendi mi”) (DLT III, 224)]

[*adın kişi-ke ödkürü sağzun* “Başka kişiye satsın.” (Sa02, 14)]

Küdegü damat (SUK, Sa12-3); (EDPT, 203); [**TürkRun.** küdegü “damat” (*küdegümüz* “damadımız”) (Pfahl. 23, 13); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** küdegü “damat” (DLT III, 12)]

[*“koço-taki goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kır-a suvdun yir-ler-im-ni ..* “Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte damadım Tapmış’a nadasa bırakılmış, su tarafındaki yerlerimi .. (Sa12, 3)]

Tugmuş evlat, çocuk (SUK, Sa05-14); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø**.]

[*inim içim tugmuş-ım kadaş-ım kim yme çam çarım kılğalı sakınsar-lar* “Büyük kardeşim, küçük kardeşim, soyumdan gelenler, yakınlarım herhangi (biri) ayrıca dava etmeyi düşünürlerse” (Sa05, 14-15)]

Oğlan, oğln, ogulan, erkek çocuk, prens, hizmetçi, köle (SUK, Ad03-16); [**TürkRun.** oğlan “oğlanlar” (*iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım* “Küçük kardeşlerimin, oğullarımın, beyleriminin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm.”) (Tekin, 2008: 38); **TürkMan.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*amrak oğlanlarım* “sevgili evlatlarım”) (U I 5,4); **TürkBuddh.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*teñridem kız azu teñri oğlanı teg körkle oğlan* “İlahe kız gibi veya tanrının oğlu gibi güzel çocuk”) (TT V 12, 127); **Türkİslm.** oğul “erkek çocuk, oğlan, uşak” (*atın tuttu mindi bir oğlan birle* “Atını tuttu ve bir oğlanın (uşak) (yardımı) ile bindi.”) (KB, 4970)]

[*negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım bulğuça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teñ ön ülüş kopı birür men* “Nasıl (olursa), kim olursa, eski püskü; kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm.” (Ad03, 15-16-17-18)]

Oğul, ogl oğul, prens (SUK, Sa03-12) (EDPT, 85) bknz. oğlan

[*..ogulumız kızımız ayıtmazun istemezün ..oğlumuz kızımız dava ve talepte bulunmasınlar.*” (Sa03,12)]

Ögey üvey (SUK, WPO1-8); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** ögey “üvey” (*ögey ata* “üvey baba”) (DLT I, 123)].

[*ögey anamız biz-ke tğir alır-biz tip almazun katılmazu-lar* “Üvey anamız bize düşer diyerek almasınlar, karışmasınlar.” (WPO1, 8)]

Tagay, tğay dayı (SUK, Sa04-17); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** tagay “dayı” (*uladı ka adaş yeğen tagay* “bütün aile, akraba, yeğenler ve dayılar”) (Pfahl. 24, 26); **Türkİslm.** tagay “dayı” (DLT III, 238)].

[*men şabi-niñ ogulum kızım içim inim kam kaş tım ygenim tagayım ayıtmazun istmezün* “Ben Şabi'nin oğlum, kızım, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, dayım dava ve talepte bulunmasınlar.” (Sa04, 15-16-17)]

Tugmuş evlat, çocuk (SUK, Sa05-14); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø**.]

[*inim içim tugmuş-ım kadaş-ım kim yme çam çarım kılğalı sakınsar-lar* “Büyük kardeşim, küçük kardeşim, soyumdan gelenler, yakınlarım herhangi (biri) ayrıca dava etmeyi düşünürlerse...” (Sa05, 14-15)]

Uguş geniş aile, aile, soy, kuşak, nesil, kabile” (SUK, EmO1-4) (EDPT, 96); [**TürkRun.** uguş “kabile, boy, grup” (Tekin, 2008: 181); (*biriki uguşım bodunım* “birleşik boyum ve halkım”) (KT G1); **TürkMan.** uguş “aile, soy, kabile” (*kamıg tınlıg uguşı* “bütün canlı aileleri”) (TT III 35); **TürkBuddh.** uguş “aile, soy, kabile, nesil” (*yittinç uguşka tegi* “yetmişinci nesile kadar”) (TT VI 300-1); **Türkİslm.** uguş “geniş aile” (DLT I, 161)].

[*alku tınlıg uguş-ıya* “...bütün canlı ailelerine...” (EmO1, 4)]

Urı “**urı+sız**”çocuksuz, evlatsız (SUK, Ado3-1); (EDPT, 197); [**TürkRun.** urı “erkek çocuk” (*beglik urı oğlin kul kılı* “Bey olmaya layık oğlunu köle yaptı.” (BK D 7); **Ø**; **TürkMan.** urı “erkek çocuk” (*inim yiti urım üç kızım üç erti* “Yedi küçük kardeşim, üç oğlum ve üç kızım (var)dı”) (Suci 6); **TürkBuddh.** urı “erkek çocuk” (*kenç urı kenç kızlar* “genç oğlanlar ve genç kızlar”) (U II 20, 20); **Türkİslm.** urı “erkek çocuk” (*urı oğlan* “erkek çocuk”) (DLT I, 88)]

[*..umugsuz urısız kalgay tip* “...umutsuz, evlatsız kalacağım diyerek...” (Ado3, 1)]

Urug tohum, tohumluk, tane [soy; döl] (SUK, Sao4-3); (EDPT, 215); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** **Ø**; **TürkBuddh.** urug “tohum, soy, evlatlar” (*ogulu kıza urugi* ... “oğlu, kıza, soyu..”) (TT VI 105); **Türkİslm.** urug “herhangi bir şeyin tanesi, tohumu, soy” (*kamug egriler isiz urgi bolur* “Her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır.”) (KB, 806) (Arat, 1998: 69)].

bir şıg sekiz küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı satdım. “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basml’a dürüşte sattım.” (Sao4, 3-4)

Yenge yenge (SUK, Mi17-7) (EDPT, 944); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** **Ø**; **TürkBuddh.** yenge “yenge” (öz *yengesi Ragagayini* “ Öz (kardeşinin) karısı Ragagayini”) (U III 83, 11); **Türkİslm.** yenge “üyük kardeşin karısı” (DLT III, 380)].

[*ogul tigin yengemiz-ke yaz küz kim kelser tegürüp birürbiz* “Ogul Tigin (adlı) yengemize her ne zaman kim gelirse ulaştırıp veririz.”) (Mi17, 7)]

Yegen, ygen, yigen yeğen (SUK, Sao4-17); (EDPT, 912); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** yigen “yeğen” (*hatun yigeni Öz Bilge* “Hatunun yeğeni Öz Bilge”) (Şu B 8); **TürkBuddh.** yegen “yeğen” (*yegenimiz* “yeğenimiz”) (Pfahl, 23, 15); **Türkİslm.** **Ø**.]

[*men şabi-niñ ogulum kızm içim inim kam kaş tım yegenim tagayım aytmazun istmezün* “Ben Şabi’nin oğlum, kızm, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, amcam dava ve talepte bulunmasınlar.” (Sao4,15-16-17)]

4. Sonuç

Satış, değiş-tokuş, kiralama ve kiraya verme, kredi sözleşmeleri, evlatlık alma, teminat, azat etme, vasiyet ve muhtelif konularla ilgili belgelerde yer alan kavramlardan sosyal ve kültürel yaşayış ile ilgili en fazla kelimeyi bünyesinde barındıran kavram *akrabalık* kavramıdır. Akrabalık kavramından sonra en fazla kelimeye sahip kavramlar *ev* ve *giyim* kavramlarıdır. Çalışmadaki kavramların oluşturduğu söz varlığındaki sözcüklerin büyük bir kısmı Türkçe kökenlidir.

Uygurlarda en küçük sosyal birim ailedir. Aile ile birlikte akrabalık bağlarına da büyük önem verilmektedir. Akrabalar da kişi adına dava açıp bir talepte bulunabilir. Belgelerde geçen “*Küçük kardeşim, büyük kardeşim, ailem, akrabam dava ve talep etmesinler.*” (Sao2, 15), “*Ben Yig Bür’tün*”

Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam zarara uğrasınlar.” (Sa02, 19-20) gibi ifadeler bu durumu göstermektedir.

Uygurlardan kalan az sayıda sivil belgede azımsanmayacak yekûnda sosyal ve kültürel yaşayış ile ilgili söz varlığının olması o dönemki Uygur topluluğunun zengin bir sosyal dokuya sahip olduğunu göstermektedir.

Korpus

- Ado1-Ado3** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki evlatlık edinme belgeleri)
- Exo1-Exo3** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki değiş-tokuş belgeleri)
- Heilk I.** Arat, Gabdul Raşid Rachmati, “Zur Heilkunde der Uiguren”, **SPAW** Phill. Hist. 1930: 451-473.
- Heilk II** Arat, Gabdul Raşid Rachmati, “Zur Heilkunde der Uiguren”, **SPAW** Phill. Hist. 1932: 401-443
- Huast..** Le Coq, Alber Von; **Chuastanift, ein Sündenbekenntnis de manichäischen Auditores, Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)**, Berlin, 1911.
- Hüen-Tsang** Annemarie von Gabain, “*Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie*”, Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Berlin, 1938.
- Loo1-Lo30** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki kredi sözleşmesi belgeleri)
- M I** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Berlin, 1912.
- M II** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Berlin, 1919.
- M III** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Berlin, 1922.
- Mio1-Mi33** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki muhtelif belgeler)
- Pfahl.** Müller, F. W. K. “Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden”, **APAW** 1915: 1-38.
- PI 01- PI 02** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki azat etme belgeleri)
- RH01-RH14** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki kiralama belgeleri)
- Sa01-Sa29** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki satış belgeleri)
- Suv** Zieme, Peter: **Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erte Buch. Edition und Übersetzung der attürkischen Version des Goldlanzūtra (Suvarnaprabhasootomasūtra)**, Turnhout, 1996 (Berliner Turfan-Texte)
- TT I** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte I**, Berlin, 1929.
- TT II** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte II**, Berlin, 1929.
- TT III** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte III**, Berlin, 1930.
- TT IV** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte IV**, Berlin, 1930.
- TT V** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte V**, Berlin, 1931.
- TT VI** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain und G. R. Rahmati: **Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sutra Säkiz Yükmäk** Berlin, 1934.
- TT VII** Rahmeti Arat, Reşid: **Türkische Turfan-Texte VII. Von Dr. G. R. Rachamati. Mit sinologische Ammerkungen von Dr. w. Eberhard**, Berlin, 1937.

- TT VIII** Gabain, Annemarie von: **Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brahmischrift**, Berlin, 1954.
- TT IX** Gabain, Annemarie von: und Werner Winter, **Türkische Turfan-Texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani Auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung**, Berlin, 1958.
- TT X** Gabain, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte X. Das Avada des Dämons Ātavaka, Bearbeit von Tadeusz Kowalski, Aus dem Nachlaß herausgegeben**, Berlin, 1959.
- U I** Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica I**, 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück, 2. Die Reste des buddhistischen 'Goldglanz-Sūtra', Ein vorläufiger Bericht, AKPAW, Berlin 1908.
- U II** Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica II**, AKPAW, Berlin 1910.
- U III** Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica III**, Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII), AKPAW, Berlin 1920.
- U IV** Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica IV**, SPAW, Berlin 1931.
- WPO1- WPO6** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki vasiyet belgeleri)

Kısaltmalar listesi

AKPAW :Abhandlugen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften	M: Manichaica
H : Heilkunde	Moğ. : Moğolca
Hhuast. : Huastuanift	O : Ongin yazıtı
Çin.: Çince	Sogd.: Soğdça
D: doğu yüzü	Skt. : Sanskritçe
DLT: Divan u Lügati'it- Türk5	Suv. : Suvarnaprabhasasutra
EPDT : bkz. Clauson 1972	Şu : Şine Usu Yazıtı
ETY I, II: Eski Türk Yazıtları I, II	T : Tonyukuk Yazıtı
Frs.: Farsça	TT : Türkische Turfan Texte
G: güney Yüzü	Toh. : Toharca
Hhuast. : Huastuanift	TürkBuddh: Budist Metinler
H I, II : Heilkunde I, II	TürkMan.: Manhesit Metinler
IrkB : Irk Bitig	TürkRun.: Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları
K: kuzey Yüzü	Türkİslm.: İlk İslami Dönem Metinleri
KB: Kutadgu Bilig	U : Uigurica
KT : Köl Tigin Yazıtı	Usp. : Uigurische Sprachdenkmeler

Kaynakça

- Ağca, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1971). Kelimebilimi ve anlambilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eskiliğini saptama yolları I: Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 253-262.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, , Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Arat, Reşid Rahmeti (1998). *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (1986). *Divanü Lügati't Türk Dizini (İndeks) (IV)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (1998). *Divanü Lügati-it-Türk Tercümesi*, C:2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Atalay, Besim (1991). *Divanü Lügati't Türk Tercümesi. I-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clark, Larry (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Document of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Indiana University.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Pres.
- Karçığa, S. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü*, (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- Özönder, Fatma Sema Barutcu (2002). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat, *Türkler*, C.III, Ankara: YeniTürkiye Yayınları.
- Keskin, Berke (2023). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (1980). Turfan metinleri ve yapılan yayınları, *Türkiyat Mecmuası*, XIX, ss. 309-334.
- Şirin, İzzet (2014). Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tekin, Talat (1986). İslâm Öncesi Türk Şiiri, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı I*, S:409, ss.3-42.
- Tezcan, Semih (1984). Uygurca", *Türk Ansiklopedisi* (C:33, s.141-148), Ankara: MEB Yayınları.
- Yamada, Nobuo (1993). Sammlung uigurischer Kontrakte. Hrsg. von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu., v.1-3. Osaka.
- Zieme, Peter (1969), *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaischtürkischen Turfantexte* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Berlin.